

Kardinaal Dubois door Hyacinthe Rigaud (1723).

Een insider's view op een bibliotheek van de macht in de *Grand Siècle*¹.

Dr. Frederik Dhondt
Doctor-Assistent
Instituut voor Rechtsgeschiedenis (UGent)

Guillaume Dubois is een van de meest verguisde figuren uit de Franse politieke geschiedenis. Van eerder nederige komaf wist hij zich op 57-jarige leeftijd op te werken tot eerste minister van Lodewijk XV (1710-1774) en zijn regent, Filips van Orléans (1676-1723). Dubois gebruikte de Kerk als carrièrepad, maar blonk eerder uit in administratieve en politieke kunstgrepen dan in Godsvrucht. De kardinaalshoed (16 juli 1721), die Hyacinthe Rigaud (1659-1743) op de schoot van de geportretteerde plaatst, is het product van de invloed van de regent, buitenlandse steun en twee miljoen ponden tournois smeergeld om het conclaaf naar zijn hand te zetten. Een goed jaar eerder was de abt opgeklommen tot aartsbisschop van het rijkste diocees van Frankrijk, Cambrai. Hij had evenwel enkel de lagere wijdingen ontvangen. Dubois was noch priester, noch diaken of sub-diaken. Om de ring te kunnen ontvangen van kardinaal de Rohan, werd Dubois door de Universiteit van Orléans 'par faveur rare et spéciale' de graad van licentiaat in het kerkelijk recht verleend.

De abt, lid van de raad voor buitenlandse zaken (1717), staatssecretaris (1718), aartsbisschop (1720), kardinaal (1721) en uiteindelijk volwaardig eerste minister (1722), was in de historiografie vaak synoniem voor omkoping, intriges en zelfs prostitutiebezoek. 'Un homme de néant [...] un cerveau brûlé, étroit, fougueux [...] un fripon livré à tout mensonge et à tout intérêt [...] perdu de débauches [...] qui sentait le faux en tout et partout à pleine bouche,' aldus de giftige woorden van de hertog van Saint-Simon (1675-1755), genadeloos memorialist aan het hof in Versailles en Parijs, tijdgenoot en ook wel politieke concurrent van de succesvolle vos. Rigaud, artistieke schepper van het voorliggende portret, produceerde een indrukwekkende galerij van hovelingen, handelaars en diplomaten die musea in de vier hoeken van de wereld sieren. In tegenstelling tot de *Mémoires*, die vooral de afkeer voor Dubois weerspiegelen, toont Rigaud's portret ons evenwel de externe projectie van uitzonderlijke vorstelijke gratie. Niet toevallig wordt Dubois geportretteerd met tekenen van zijn wereldse en kerkelijke oppermacht, maar ook met de geschreven volumes waaraan hij zijn legitimiteit ontleent.

Dubois is een sleutelfiguur om te begrijpen waarom de Nederlanden na de bloederige zestiende en zeventiende eeuw een periode van rust kenden. De rechtsgeschiedenis van de Lage Landen is niet beperkt tot de interne rechtscreatie in de zeventien provincies en het prinsbisdom Luik. Ook de juridische onderbouw van de internationale betrekkingen is immers verwant met de Europese en lokale rechtscultuur².

Na het overlijden van Lodewijk XIV (1 september 1715) greep een subtiele verglijding plaats binnen de beperkte kring politieke beleidsmakers en diplomatieke vertegenwoordigers die het Franse buitenlands beleid maakten. Het was onmogelijk voor de regent om onmiddellijk de hofpartijen uit Lodewijk XIV's regeerperiode uit te schakelen. Het regentschapsbewind betekende in meerdere opzichten een breuk met

---

¹ Onze dank gaat uit naar prof. Alain Wijffels (KUL/UCL/Leiden/CNRS) voor zijn opmerkingen op een eerdere versie van deze tekst.

² F. Dhondt, "La culture juridique pratique au congrès de Cambrai (1722-1725)", *Revue d'Histoire Diplomatique* 2013, 271-292.

de voorgaande periode, maar slechts tijdelijk. In tegenstelling tot de Habsburgse monarchieën functioneerde Frankrijk niet met een stelsel van regeerraden, maar met administratieve departementen, geleid door een 'secrétaire d'état', die rechtstreeks aan de Koning verantwoording aflegde. Op die manier wist Lodewijk invloedrijke figuren als Louvois of Colbert in concurrentie te brengen met de traditionele topadel of zijn eigen verwanten. De lange regeerperiode (1638-1715) putte dit systeem evenwel uit. De aanslepende Spaanse Successieoorlog (1702-1713/1714) werd succesvol afgerond met de Vrede van Utrecht, maar had Frankrijk militair, economisch en demografisch aan de afgrond gebracht. De kritiek op Lodewijks ongebreidelde expansionisme was aan het hof zelf aanwezig. De hertog van Bourgondië (°1682), oudste kleinzoon en troonsopvolger tot hij in 1712 door de pokken werd weggemaaid, betwijfelde openlijk het nut van Lodewijks grote veroveringen in de Zuidelijke Nederlanden: wat baat het om Rijsel, Dowaaï of Atrecht te bezitten, ten koste van zoveel bloedvergieten en voortdurende schendingen van zowel het volkenrecht als de moraal? Omgekeerd betekende het overlijden van Lodewijk niet het einde voor voorstanders van een assertieve buitenlandse politiek. Bij de Vrede van Utrecht was Lodewijks tweede kleinzoon, Filips van Anjou (1683-1746), erkend als koning van Spanje. Als tegenprestatie diende hij evenwel te verzaken aan zijn rechten op de Franse troon, net als zijn Franse verwanten dat dienden te doen ten aanzien van die van Spanje. Enkel een scheiding van beide Bourbonmonarchieën kon het machtsevenwicht en dus ook de rust in het Europese statensysteem vrijwaren.

Deze basisafpraak werd in Frankrijk intern betwist. Lodewijks minister van buitenlandse zaken, Jean-Baptiste Colbert de Torcy, gaf al tijdens de onderhandelingen aan dat een verdragsrechtelijk ingevoerde verzaking van Filips van Anjou naar Frans recht een schending van de *loi fondamentale* van de onbeschikbaarheid van de kroon uitmaakte. Deze mening werd gevolgd door de procureur-generaal bij het Parlement van Parijs, Henri François d'Aguesseau (1668-1751), en advocaat-generaal Guillaume-François Joly de Fleury (1675-1756). Lodewijk XIV wist de publicatie van de patentbrieven die zijn kleinzoon de toelating gaven te verzaken aan de Spaanse kroon, slechts door te drukken door te wijzen op het zelfbehoud van de Franse staat. Met andere woorden, het juridische evenwicht in Europa werd potentieel een breuklijn aan het Franse hof. Maarschalk d'Huxelles (1652-1730), die de Vrede van Utrecht ondertekend had voor Frankrijk, neigde naar een confrontatiepolitiek tussen de Bourbonmonarchen en de rest van Europa. De regent benoemde voorstanders van beide opties in een brede waaier aan regeerraden, die de beperkte ministerraad van Lodewijk XIV vervingen. Door een vermenigvuldiging van politieke ambten bleek Orléans op die manier zelf onontkoombaar als centrale figuur.

Precies op deze tegenstelling heeft Dubois de macht van de regent verder uitgebouwd, zonder evenwel de confrontatie tussen beide groepen op de spits te drijven. Huxelles werd bijvoorbeeld voorzitter van de Raad voor Buitenlandse Zaken, maar de uiteindelijke beslissingen werden in de regentschapsraad getroffen. Om de positie van Filips van Orléans te consolideren, werd Dubois in 1716 clandestien uitgestuurd naar Den Haag. Maanden lang werkte Dubois, vanaf augustus 1716 als buitengewoon ambassadeur (de hoogste rang in het Europese gezantschapswezen) aan een persoonlijke vertrouwensband met James Stanhope, voornaamste minister van de Engelse koning George I (1660-1727). Net als de regent werd hij intern geconfronteerd met contestatie van de Vrede van Utrecht. George, keurvorst van Hanover, kon enkel koning van Groot-Brittannië worden op basis van een wetgevende beslissing van het Parlement, de 'Act of Settlement' (10 februari 1701), die afweek van de Britse ongeschreven fundamentele opvolgingsnormen, door de katholieke afstammelingen van de verjaagde Jacobus II uit te sluiten. Voor de voorstanders van een katholieke restauratie was de combinatie van de Bourbonmonarchieën de evidente optie. Nagenoeg automatisch zou dit geleid hebben tot een oorlog

tussen enerzijds Frankrijk en Spanje en anderzijds de Zeemachten (Groot-Brittannië/Republiek), met de Zuidelijke Nederlanden als meest voor de hand liggend confrontatieterrein.

Doorheen de Negenjarige Oorlog of de Spaanse Successieoorlog, maar eigenlijk met slechts een korte onderbreking (1659-1667) sinds 1635 trokken honderdduizenden soldaten van divers allooi door de slagvelden van Vlaanderen en Brabant. De verhouding tussen Bourbon en Habsburg loopt als een rode draad door alle confrontaties. De poging van Mazarin in 1659 om aan het einde van de Frans-Spaanse oorlog beide kampen te verzoenen, schiep evenwel een Franse absolute aanspraak op de volledige Spaanse monarchie, die garant stond voor wapengekletter tot in 1713. Enkel het terzijde schuiven van erfrechtelijke aanspraken, geconstrueerd op basis van het tussen particulieren geldende privaatrecht, bood kansen op een stabiel politiek compromis³. Het minderen van absolute eisen kon gebeuren door verzakingsverklaringen. De praktijk wees evenwel uit dat het minste gebrek aangegrepen kon worden als voorwendsel om de situatie opnieuw militair in vraag te stellen. De Engelse vraag om de verzaking van Filips van Anjou nog voor de Vrede van Utrecht te laten ratificeren door de *Cortes* te Madrid is een gevolg van hetzelfde idee. Dubois en Stanhope gingen samen uit van de absolute voorrang van het verdragenrecht, gezien het hogere doel dat volkenrechtelijke instrumenten dienen.

De bilaterale Frans-Engelse gesprekken leidden tot een wederzijds garantieverdrag, dat op 26 november 1716 werd gesloten, waarbij de Republiek zich aansloot op 4 januari 1717. Een half jaar later besloot Spanje een preventieve inval te plegen op Sardinië uit protest tegen Oostenrijkse ambities op Sicilië. Dubois trok naar Hampton Court om met Stanhope en de Oostenrijkse gezant Pentherriedter een amendement van Utrecht uit te werken⁴. De abt, opnieuw buitengewoon ambassadeur, raadpleegde daarbij intensief experts in Parijs: de advocaat le Roy en de erudiete abten Jean-Paul Bignon, hoofd van de koninklijke bibliotheek (1662-1743)⁵ en Louis de Targny (1659-1737), departementshoofd voor gedrukte werken bij deze laatste, of nog archivaris Yves de Saint-Prest (+ 1720) van de ‘bureaux des affaires étrangères’ en compiler van een verdragencollectie, documenteerden de onderhandelingen.

In essentie wou Dubois niet alleen Filips van Anjou en zijn concurrent, keizer Karel VI (1685-1740) ertoe brengen een definitieve vrede te sluiten, maar ook potentiële problemen met opvallende successies in de Italiaanse hertogdommen Parma, Piacenza en het groothertogdom Toscane oplossen. Hij liet zich uitgebreid informeren over de stand van het lokale Italiaanse publiekrecht en het keizerlijke leenrecht. De verdragsrechtelijke oplossing van het Verdrag van de Quadruple Alliantie (2 Augustus 1718) voorzag in de onderwerping van een voorheen eenzijdige, absolute keuze door de keizer in Wenen aan de instemming van de belangrijkste machten in Europa. Kort hierna kon de regent het regeerend systeem afschaffen en terug regeren zoals Lodewijk XIV dat had gedaan. De omvangrijke juridische activiteit die gepaard ging met de onderhandelingen zit verscholen in de Franse en Britse diplomatieke archieven⁶. Rigaud brengt ze

---

³ F. Dhondt, ‘From Contract To Treaty. The Legal Transformation of the Spanish Succession, 1659-1713’, *Journal of the History of International Law*, 2011, No. 2, 347-374.

⁴ E. Bourgeois, *La diplomatie secrète au XVIIIe siècle. Ses débuts*, Paris, 1909, vol. 1

⁵ J. Clarke, “Abbé Jean-Paul Bignon. « Moderator of the Academies » and Royal Librarian”, *French Historical Studies* 1973, No. 2, 213-235. Bignon, telg uit een juristengeslacht en verwant aan de ministeriële dynastie van de Pontchartrains, was actief in het *Journal des Savants* tijdens de Spaanse Successieoorlog en was lid van de Académie Française sinds 1693.

⁶ F. Dhondt, *Balance of Power and Norm Hierarchy. Franco-British Diplomacy after the Peace of Utrecht*, Leiden, 2015 (te verschijnen).

evenwel ook visueel tot uiting in een vermenging van symbolische objecten die het recht een plaats geeft binnen de totale hofcultuur van het Ancien Régime.

De vier banden waarmee Rigaud Dubois voorstelt, dragen als opschrift ‘TRAITÉS – ORDONNANCES – HUGO GROTIUS – PENTATEUCHUS⁷’. Meer details zijn op het schilderij niet terug te vinden. Afhankelijk van de materie waarop het volume van Grotius betrekking heeft⁸, staan de helft tot drie vierden van de afgebeelde legitimatievindplaatsen voor juridische inhoud, die als basisreferentie diende bij Dubois’ diplomatieke activiteit. Enkel juristen beschikken over het monopolie om te laten bestaan wat ze uitspreken, om afspraken te structureren en te abstraheren aan de hand van de taal van het recht als vector van consensus. Dubois pronkt niet enkel met een brief ‘au Roy’ –als teken van zijn bevoorrechte toegang tot Lodewijk XV-, of met zijn kardinaalshoed, maar dus ook met boeken van wijsheid en algemene consensus. Rigaud’s portret leidt zo tot de boekencollectie van de kardinaal, die gezien haar kolossale omvang kan gebruikt worden als een kaart van ‘s mans algemene cultuur, wat ons toelaat om de plaats van de juridische titels binnen de collectie te benaderen.

Bij Dubois’ overlijden op 10 augustus 1723 in Versailles, kort na het afwerken van dit portret, werd zijn kolossale bibliotheek aangeboden op een Haagse veiling bij Swart en de Hondt (27 augustus 1725). Uit wat volgt zal blijken dat Dubois zich niet enkel op afstand uitstekend gedocumenteerd hield, maar dat hij ook in Parijs over een weelde aan informatie zonder weerga beschikte. De door Bignon -sinds 1718 *bibliothécaire du Roi*- uitgegeven catalogoog beslaat twee volumes en omvat niet minder dan drieëntwintigduizend werken⁹. Dubois bezit inderdaad *Mare Liberum*¹⁰ en *De Iure Belli ac Pacis* van Grotius, het laatste in zeven edities (1630, 1633, 1642, 1651, 1654 en 1701¹¹) en twee exemplaren van de Franse vertaling van Courtin (1687¹²). De boeken waarmee Dubois poseert, zijn gezien hun formaat waarschijnlijk in-folio’s, wat overeenstemt met de eerste twee edities, maar ook de verzamelde theologische werken van Grotius (1679) zijn in-folio aanwezig. Het aandeel van de meer dan vierduizend juridische titels (4.689, 15,67%) is het enige dat de theologische werken (7.432, 24,84%) naar de kroon steekt, bijna dubbel zo groot als het aandeel van de historische (2.541, 8,5%) en vier keer groter dan dat van de filosofische werken (1.252, 4,18%).

Volkomen getrouw aan de afbeelding, is Dubois dus zowel een man van de lexica van de macht als van het geopenbaarde woord. Het is onduidelijk in hoeverre de persoonlijke eruditie van de kardinaal

---

⁷ S. Perreau, *Hyacinthe Rigaud. Catalogue concis de l’œuvre*, Sète, 2013, 267-268 ; A. Tzeuschler Lurie, “Portrait of Cardinal Dubois”, *Bulletin of the Cleveland Museum of Art* 1967, No. 8, 229-239.

⁸ Dubois heeft in zijn collectie ook de *Defensio fidei Catholicae de satisfactione Christi adversus Faustum Socinum*, Leiden, 1617 (BD, II, 924 en III, 4292; Franse vertaling: III, 1161), een editie van zijn verzamelde theologische werken (Amsterdam, 1679; I, 856) en correspondentie (Amsterdam, 1687; I, 857).

⁹ Abbé Bignon, *Bibliotheca Duboisiana. Ou catalogue de la bibliothèque de feu son Eminence Monseigneur le Cardinal Du Bois ; Recueillie ci devant par Monsieur l’abbé Bignon*, La Haye, 1725, 550 (in-f°, 5449 werken) + 658 (in-4°, 7413 werken) + 625 (in-8°, 10329 werken) + 420 (6731 werken) p. Deze omvang is uitzonderlijk voor de vroege achttiende eeuw. De recente studie van Simon Surreaux over de Franse maarschalken signaleert enkel de bibliotheek van maarschalk d’Etrées (+ 1740) met 20.046 volumes als vergelijkingspunt. In deze laatste collectie maakten juridische werken maar 6,2% van het totaal uit. Saint-Simon zou meer dan 6.000 volumes in zijn bibliotheek geteld hebben, maar de inventaris bleek louter gedeeltelijk (S. Surreaux, *Les maréchaux de France des Lumières. Histoire et dictionnaire d’une élite militaire dans la société d’Ancien Régime*, Paris, 2013, 503-541).

¹⁰ BD, III, 848.

¹¹ BD, I (in-f°), 1449 en 1450; II, 2294; III, 7355-7359. Annotaties: Jäger (Tübingen, 1710), Ziegler (Wittenberg, 1676), Boeclerus (Straatsburg, 1663), Merulum (Leiden, 1633).

¹² BD, II, 2295.

weerspiegeld is in de catalogi, opgemaakt door abt Bignon, zijn adviseur. De kardinaal bezit tientallen edities van het *Corpus Iuris Civilis*¹³ of de afzonderlijke Pandekten, Novellen, de Basilika¹⁴ of de Codex Theodosianus, van de hand van Cujas of Denis Godefroy¹⁵, evengoed als de Florentina, de glosse van Accursius¹⁶ of de *Institutiones* van Gaius¹⁷. Bij de appendix van de catalogoog in folio prijken drie juridische handschriften: een 12de tot 13de eeuwse versie van de Codex (Justinianus) op schapenvel, een geglosseerd *Corpus Iuris Canonici*, ‘de 5. à 600 ans d’antiquité’ en opnieuw een Codex, van dezelfde geschatte ouderdom, ‘tout rempli de petites figures & autres ornemens¹⁸.’ Canonistiek en romeinse rechtsleer ontbreken niet: commentatoren¹⁹ en glossatoren, maar ook humanistische werken zijn goed vertegenwoordigd²⁰, net als de Spaanse Neo-scholastiek²¹ of de Duitse rechtsleer²². Meer dan honderdvijftig commentaren op het Justiniaanse recht vanuit de instituten²³ duiden op een grote belangstelling voor systematisch redeneren in de rechtswetenschap.

Uiteraard was de kardinaal ook in het bezit van meerdere publiekrechtelijke traktaten²⁴. Volkenrechtelijke werken zijn verdeeld over de categorieën natuurrecht, specifieke juridische traktaten en ‘politici²⁵’, waar vooral de verdragenedities en aansprakencatalogi opvallen²⁶. Als praeceptor, secretaris en historiograaf van de latere regent verzorgde hij diens grondige opleiding in het publiekrecht. Bij de uitwerking van de verdelingsverdragen over de Spaanse Successie, onderhandeld in Londen in 1697 en 1700, vergezelde hij zijn vriend, maarschalk en ambassadeur Tallard²⁷. Dubois kwam persoonlijk tussen in de juridische discussies, getuige daarvan zijn verontwaardiging toen de *Reichskanzlei* in 1722 voorstelde om de nieuwe hertog van Parma en Piacenza als een ligisch vazal te kwalificeren²⁸. Leenrecht, Rijksrecht en nationale successienormen, waartegen Dubois’ diplomatieke actie gericht was, vinden we terug in

¹³ *BD*, II, 2300-2302 (Denis Godefroy, 1585, 1604, 1620, in-4°).

¹⁴ *BD*, I, 1461-1463.

¹⁵ *BD* I, 1457-1459.

¹⁶ *BD* I, 1453-1455.

¹⁷ *BD* II, 2304 (*Fragmenta & epitome cum Aloandri commentariis*, Venetië, 1600).

¹⁸ *BD* I, nrs. 5430-5432.

¹⁹ Baldus (*BD* I, 1555-1577), *Summa Azonis* (2357).

²⁰ De volledige werken of commentaren en monografieën van Budé (*BD* I, 1637-1638, 1718); Cujas (I, 1473-1476, 1668-1670, 1685; II, 2355, 2524-2527; III: 2499-2500, 7596-7597, 7651), Budé (I, 212, 1759, 4562), Donellus (I, 1595, 1683), Jacques Godefroy (III, 7467); Hotman (I, 1685, 1840, 1975; III: 7367, 7515-7516, 7663, 7667, 7683, 7695, 7771), Lipsius (II, 4571; III, 8405-8407).

²¹ Covarruvias (*BD* I, 1477-1478, 1481-1482); Ayala (III, 7365, 7702).

²² Besold (*BD* II, 2773); Bocerus (III, 7403-7420, 7700-7701, 7994-7995); Carpzov (*BD* I, 1527-1533, 2295, 2391; III, 7845, 7963); Conring (II, 999, 1283, 2916, 4849-4850; III: 8431), Leibniz (Caesarinus Furstenerius), III, 8035, 8532; Obrecht (II, 2877; III, 7475); Pufendorf (als historiograaf van Brandenburg en Zweden: I, 3765, 3809; II, 2288-2289; III, 8578, 8622-8624 Nederlands vertaald, 8626; Frans vertaald, als Severinus de Monzambano, 8627); Reinkingk (II, 2788); Textor (II, 2633, 2922); Wolff (theologisch werk, II, 356).

²³ *BD* I, 1618-1635 en 5402 (handschrift op verguld schapenvel); II, 2306 (Godefroy, 1587), 2381-2405 (Godefroy, Voet, Zoesius); III, 7525-7594.

²⁴ Bodin, *Six livres de la République* (1577), I, 2372-2373. De *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (edities Parijs 1572 en Genève 1610) bevinden zich dan weer in de categorie historiografie (IV, 10758-10759).

²⁵ E.g. *BD* I, 2385-2386: Codex, Leibniz, edities 1693 en 1700. Ook de wereldlijke aanspraken van de paus worden bij de categorie publiekrecht ingedeeld (I, 2397), net als Wicquefort over de keizerskroning (III, 8611).

²⁶ Schweder’s *Theatrum historicum praetensionum* (I, 2376), verdragen afgesloten door de koningen van Engeland, uitgegeven door Rymer (17 volumes, 2399).

²⁷ G. Chaussinand-Nogaret, *Le cardinal Dubois 1656-1723 ou une certaine idée de l’Europe*, Paris, 2000, 37.

²⁸ P. Duparc, ‘Libres et hommes liges’, *Journal des savants* 1973, 2, 81-98.

meerdere specifieke werken²⁹. Ook de onderhandeling van het huwelijkscontract tussen Maria Theresia, dochter van Filips IV van Spanje, en Lodewijk XIV, kon niet ontbreken³⁰. Uiteraard bevat de collectie ook Frans recht³¹ en gewoonterecht³². Het natuurrecht is verspreid over de verschillende rechtstakken: zo zijn Domat ('klassiek burgerlijk recht')³³, Gentili ('Spaans recht')³⁴ en Rachel ('universeel recht')³⁵ in verschillende categorieën terug te vinden. Rechtsleer en edities uit alle hoeken van Europa, ook uit de Zuidelijke Nederlanden³⁶ en de Republiek³⁷, tonen een representatieve staalkaart van de meester van alle disciplines. Conform het algemene beeld van de achttiende eeuw³⁸, blijkt de kardinaal eerder 'Belgische' dan Engelse werken in huis te hebben³⁹, en domineert ook het Latijn⁴⁰. Slechts 2.828 boeken of 12,19% van het totaal zijn in een andere taal dan het Frans of het Latijn gesteld.

Gezien de inbedding van de rechtscultuur in de algemene voorliefde voor de oudheid en verhalende bronnen, bezit de kardinaal voor de meeste juridische dispuuten uiteraard ook ruim evenveel historische als juridische werken⁴¹. De kardinaal bezat verder honderden volumes over de klassieke Oudheid⁴², maar ook over Byzantium of het Ottomaanse Rijk⁴³. De collectie bevat militaire plannen en

---

²⁹ *Leges salicae illustratae* (Antwerpen, 1649), *BD I*, 1690; *Dissertatio de successione & jure primogenitorum in adeundo principatu* (II, 2319). Zie ook I, 2060; leenrecht, I, nrs. 1972-1995 en II, 2876-2901 (aan te vullen met genealogieën en heraldische albums, 4230-4315), Italiaans recht, I, nrs. 1996-2059 en II, 2902-2915 (Napels, Firenze, Genua, Bologna, Sicilië, Savoye, Lucca, Milaan), nr. 2422-2425, 2427 (successie in Mantua), 2426 (Comacchio); Rijksrecht: I, nr. 2378, 2383-2384 (constituties van het Rijk, Gouden Bul), 2387-2394, 2396. De verhandeling over het huwelijksrecht en de niet-uitgevoerde bruidsschat dient eveneens begrepen te worden in het kader van de Franse dynastieke politiek (II, 2340).

³⁰ *BD I*, 2412. Zie ook Stockmans' *De jure devolutionis* (Brussel, 1667) (II, 2826; III, 7955); *Traité des droits de la reine* (Antoine Bilain, 1667), III, 8655-8658.

³¹ Wetgevingsedities (*BD I*, 2088-2111), Inventaris stukken process Fouquet (I, 2223).

³² Boutillier (Paris, 1538; *BD II*, 2851); Coquille (I, 1591, 2087), Loiseau (I, 2119), edities uit de *pays de droit coutumier* (I, 2203-2207, 2210-2211), commentaren op de *coutume de Paris* (I, 2144-2159), rechtspraakoverzichten voor de regionale *parlements* (I, 2191-2192) en uiteraard het *Parlement de Paris* (I, 2132-2140).

³³ *BD I*, 1471, 1617; II, 2310.

³⁴ *Hispanicae advocacionis libri duo* (Hanover, 1613), II, 3189; *De nuptiis* (Hannover, 1614), III, 7724.

³⁵ *De jure naturae et gentium*, Kiel, 1676 (categorie "Investigationes super universo Jure"; *BD II*, 2377).

³⁶ Van Bronkhorst (*BD III*, 7810-7811, 8017); De Damhouder (II, 2860), Stockmans (II, 3195) Van der Meulen (II, 540, 3202-3203), Van Espen (anoniem, II, 3197-3198), Wesenbeek (II, 2446-2447, 2882; III, 7599, 7602), Zypaeus (I, 1394-1395, 1728; II, 3193). Costuymen van Brussel en Ukkel, 1657 (I, 2278), Brabant, 1648 (2279), Vlaanderen, 1639, 1664, 1700, 1719 (2280-2283), Ordonnanties van de Spaanse consuls in Brugge, (2284), gewoonte van Brugge (2285).

³⁷ Brederode (*BD I*, 1754, 2349; III, 7910), Everaert (III, 7959), Van Leeuwen (I, 1754), Noodt (II, 2332), Vinnius (III, 7508), Voet (III, 7758, 7763); Gewoonte van Gelre, 1620 (I, 2287) en Amsterdam (I, 2288). *Codex Batavus* (Delft, 1711; II, 3207).

³⁸ J. Israël, *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity*, Oxford, 2002, 137.

³⁹ 'Jus Anglicum & Belgicum', *BD I*, nr. 2276-2288; de 132 'Engelse boeken' in folio bevatten woordenboeken Frans-Engels en werken van publiekrechtelijke aard over de burgeroorlog en het proces van Karel I, de revolutie van 1688, en een dertiental *Law Reports* (5118-5141).

⁴⁰ Eclatant voorbeeld: *BD I*, 2600: *John Lockius de intellectu humano* (Londen 1701).

⁴¹ Italiaanse problemen: 74 historische werken in-folio, 112 in-4°, 67 juridische in-f°, 77 in-4°; 'Rerum Belgicarum': 39 historische werken in-f°, 25 in-4° (Sanderus, Guicciardini, Grotius, *Historia de rebus Belgicis*, Strada, Bentivoglio); 12 (rechtstreeks) over recht in-f° en 25 in-4°.

⁴² Historiografen Titus Livius, Suetonius, Caesar, Tacitus, Polybius, Plutarchus, Herodotos, Thucydides, Xenofon; filosofen Seneca, Aristoteles, Plato; redenaars Demosthenes, Cicero, Fabius Quintilianus; dichters Homeros, Euripides, Aristophanes, Aeschylus, Plautus, Juvenalis, Horatius, Ovidius.

⁴³ *BD I*, 3540-3599 ('Byzantijnse, Turkse en Saraceense geschiedenis').

atlassen, maar ook traktaten over reizen en missies door Azië, Afrika of Amerika⁴⁴, architectuur⁴⁵, muziek, literatuur⁴⁶, schilderkunst⁴⁷ of afbeeldingen- en muntenverzamelingen⁴⁸. Niet enkel filosofie⁴⁹, maar ook wiskunde, chemie, fysica⁵⁰ of geneeskunde⁵¹ behoren tot de aanwezige wetenschappen.

Categorie	In-1°	In-4°	In-8°	Totaal
Kerkelijk-institutioneel	162	223	565	950
<i>Compilaties en corpora canoniek recht</i>	16	11	--	27
<i>Canonisten en interpretaties canoniek recht</i>	71	58	--	129
<i>Pauselijke bullen</i>	7	9	--	16
<i>Procesvoering voor de Romeinse rota</i>	32	13	--	45
Canoniek recht	126	91	66	283
<i>Natuur- en volkenrecht</i>	4	10	20	34
<i>Klassiek burgerlijk recht</i>	20	11	33	64
<i>Afzonderlijke juridische werken en traktaten</i>	141	36	38	215
<i>Onderzoekingen over universeel recht</i>	22	32	85	139
<i>Commentaar bij de Instituten</i>	17	61	70	148
<i>Commentaar bij de Pandekten</i>	30	19	23	72
<i>Commentaar bij Codex en Novellen</i>	13	9	17	39
<i>Specifieke problemen van burgerlijk recht</i>	43	52	185	180
<i>Civiele praxis</i>	220	325	163	708
<i>Criminele praxis</i>	25	23	23	71
<i>Leenrecht</i>	23	25	19	67
<i>Italiaans recht</i>	63	14	3	80
<i>Duits recht</i>	20	28	10	58
<i>Frans recht</i>	169	241	345	755
<i>Spaans en Portugees recht</i>	24	5	0	29
<i>Engels en 'Belgisch' recht</i>	12	23	8	43
<i>Diverse werken van rechtsgeleerden</i>	55	0	0	55
<i>Lexica</i>	15	0	0	15
Juridische werken	916	909	1042	2867
'Politici'	69	174	346	589
Totaal	1273	1397	2019	4689
	(23,36%)	(18,85%)	(11,83%)	(15,67%)

⁴⁴ BD, I, 4181-4229.

⁴⁵ BD I, 3039 : *Leçons de Perspective positiviste, par Jaq. Androuet du Cerceau* (Parijs, 1576) ; 3023 : *The Architecture of A. Palladio, containing a short treaty of the five orders, and the most necessary observations concerning all sorts of buildings*, Londen, 1715, 5 volumes; 3008-3014: werken van en gewijd aan Vitruvius.

⁴⁶ Petrarca, Dante, Ronsard, Corneille.

⁴⁷ BD I, 3059: *Palazzi di Genova da Pietro Paolo Rubens* (Anversa, 1622) ; 3063: *Traité de la Peinture par Leonard de Vinci* (Paris, 1651).

⁴⁸ BD I, 3045: *Vues des plus belles maisons de France*.

⁴⁹ BD I, 533-555, 2499, 2506, 2529, III: 8462 : Thomas Aquinas ; I, 2580: Pico de la Mirandola, I, 2581 : Bacon.

⁵⁰ BD I, 2704: van Helmont (1667); 2970: Copernicus; 2977-2978: Kepler.

⁵¹ BD I, 2667-2671: Galenus; 2728: Vesalius, *Tractatus de humani corporis* (1555).

Of het klopt wat de anonieme auteur van een satire op Dubois schrijft in oktober 1726, dat de kardinaal ‘weinig tydt hadde, om [sich] met Boeken te kunnen bemoeyen⁵², dan wel of de veilingcatalogoog werd aangevuld door gewiekste Haagse verkopers Swart en de Hondt, valt uiteraard niet meer na te gaan. Rigaud’s portret wijst echter op de legitimerende kracht van juridische prestigeobjecten. Vijf jaar na het portret van Dubois, levert Rigaud een vrijwel identieke staatsieversie af van een eerdere buste van de nieuwe eerste minister, kardinaal Fleury (1653-1743), poserend als een icoon van bezadigd staatsmanschap, gezeten aan een schrijftafel, waar vijf volumes een opstaand perkament met ganzenveer ondersteunen⁵³.

---

⁵² *Maandelyksche Berichten uit de andere Waerelt; of de sprekende Dooden. Bestaande in Redeneeringen, tusschen allerhande verstorvene Potentaten en Personagien van Rang; zo van den Deegen, Tabbaart, Letteren, als anders. Vier-en-sestigste Zamenkomst, zynde het vervolg, Tusschen de twee vermaarde Kardinaalen Ximenes, Aarts-Bisschop van Toledo, en eerste Minister van Spanjen, en Du Bois, eerste Minister van Vrankryk. Doormengt, met Staatkundige en Historische aanmerkingen, de kern der geheime zaaken, en byzonderste voorvallen, in de voornaamste Hooven van Europa, Voor de maand October, Amsterdam, 1726, 504.*

⁵³ Perreau, *Catalogue*, 277-278.